

dr hab. Marek Barwiński, prof. UŁ
Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych
Uniwersytet Łódzki

Wielokulturowość jak temat współczesnych nauk geograficznych i edukacji geograficznej

Wprowadzenie

Wielokulturowość – to najprościej – współistnienie na danym obszarze społeczności o różnych kulturach: obyczajach, tradycjach, religiach, językach, systemach wartości.

Współcześnie wielokulturowość jest najczęściej konsekwencją migracji (dobrowolnych lub wymuszonych) oraz procesów integracji polityczno-gospodarczej. W przeszłości – poza migracjami, różnego rodzaju akcjami osiedleńczymi – bardzo istotną przyczyną prowadzącą do powstania regionów wielokulturowych, były zmiany granic, ekspansja terytorialna państw, kolonizacja, przekształcenia polityczne lub gospodarcze (np. uprzemysłowienie).

Specyficzną formą współczesnej wielokulturowości jest także globalna ekspansja tzw. „kultury Zachodu”, będąca konsekwencją procesów globalizacji – a raczej „westernizacji” – społeczeństw Azji, Afryki czy Ameryki Łacińskiej, wkomponowania europejsko-amerykańskich elementów (kuchni, ubioru, wzorców zachowań, rozrywki, mediów) w kultury regionalne i lokalne.

Wielokulturowość jest rozumiana także jako polityka władz, zwłaszcza w państwach Zachodniej Europy, zmierzająca do niwelacji napięć społecznych związanych z faktem zróżnicowania kulturowego danej populacji (najczęściej etniczno-wyznaniowego), nastawiona na integrację imigrantów w społeczeństwie państwa osiedlenia.

Podstawowymi punktami odniesienia geograficznych badań dotyczących wielokulturowości jest przestrzeń, środowisko geograficzne oraz elementy społeczno-kulturowe, przy jednoczesnym uwzględnieniu wpływu uwarunkowań historycznych i politycznych. Silne związki wielokulturowości z państwem i zamieszkującymi go zróżnicowanymi grupami społecznymi, dają możliwość badania jej z perspektywy geografii politycznej i geografii ludności (m.in. w ramach kontaktu kultury grup większościowych z kulturami grup mniejszościowych, zróżnicowania narodowościowego i wyznaniowego, procesów migracji), a poprzez odniesienie wielokulturowości do dziedzictwa kulturowego (zwłaszcza materialnego) do badań z zakresu geografii historycznej i geografii kultury. Zajmując się problematyką wielokulturowości, geografia korzysta z dorobku innych dyscyplin, zwłaszcza historii, ale także socjologii, etnologii, politologii i statystyki.

Wielokulturowość w geografii

Geograficzne badania dotyczące wielokulturowości, najczęściej koncentrują się na trzech, niejednokrotnie ząębajających się, aspektach:

- zróżnicowanie narodowościowe i religijne
- regiony wielokulturowe, zwłaszcza pogranicza
- dziedzictwo kulturowe

Wielokulturowość jako konsekwencja zróżnicowania narodowościowego i religijnego

Geografowie badają mniejszości narodowe (etniczne) i religijne (wyznaniowe) głównie w aspekcie przestrzennym, demograficznym, regionalnym oraz instytucjonalno-organizacyjnym. W Polsce, z powodu bardzo zmiennych i specyficznych uwarunkowań politycznych w XX w., podjęto także próby geograficzno-politycznej analizy wpływu zmian ustrojowych na przekształcenia struktury narodowościowej i wyznaniowej, zwłaszcza pod względem terytorialno-liczebnym oraz polityczno-organizacyjnym, zarówno w odniesieniu do ogółu narodowości i grup wyznaniowych, jak i poszczególnych mniejszości¹. Dzięki temu, że geografia polityczna m.in. łączy badania dotyczące problematyki granic, pograniczy oraz mniejszości narodowych i religijnych, bardzo liczne są prace geograficzne dotyczące analiz struktury etnicznej i wyznaniowej na współczesnych polskich pograniczach, zwłaszcza wschodnich i południowych².

Coraz częstsze są prace komparatystyczne, porównujące sytuację mniejszości narodowych w Polsce z sytuacją narodowościową w innych państwach, zwłaszcza wschodnich sąsiadów Polski. Jest to spowodowane m.in. licznymi skupiskami autochtonicznej ludności polskiej zamieszkującej dawne wschodnie regiony Rzeczypospolitej, zasadniczymi różnicami w sytuacji polityczno-prawnej mniejszości narodowych w poszczególnych państwach Środkowo-Wschodniej Europy oraz rosnącym znaczeniem, niejednokrotnie konfliktogennym, tych społeczności w relacjach międzypaństwowych. W pracach geograficznych szczególną uwagę zwraca się na porównanie potencjału demograficznego oraz rozmieszczenia i stopnia

---

¹ M.in.: Sobczyński M., 2000, *Struktura narodowościowo-wyznaniowa Polski*, Acta Universitatis Lodzianis, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 3, Łódź, s. 157–174; Rykała A., 2007, *Przemiany sytuacji społeczno-politycznej mniejszości żydowskiej w Polsce po drugiej wojnie światowej*, Łódź; Eberhardt P., 2010, *Migracje polityczne na ziemiach polskich (1939–1950)*, Poznań; Rykała A., 2011, *Mniejszości religijne w Polsce – geneza, struktury przestrzenne, tło etniczne*, Łódź; Barwiński M., 2013, *Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji Ukraińców, Łemków, Białorusinów i Litwinów w Polsce po 1944 roku*, Łódź;

² M.in.: Kowalski M., 1998, *Problematyka etniczna wschodniego pogranicza Polski*, [w] Kitowski J. (red.), Czynniki i bariery regionalnej współpracy transgranicznej, Rzeszów, s.285-294; Heffner K., Solga B., 2003, *The German minority of Opole Silesia as a minority of social and cultural borderland*, Region and Regionalism, No. 6 (2003), vol. 1, s. 73-81; Barwiński M., 2004, *Podlasie jako pogranicze narodowościowo-wyznaniowe*, Łódź; Soja M., 2008, *Cykle rozwoju ludności Karpat polskich w XIX I XX w.*, Kraków.

koncentracji przestrzennej mniejszości w poszczególnych państwach, a także przyczyn i konsekwencji wyraźnej asymetrii ilościowej oraz prawno-instytucjonalnej sytuacji mniejszości narodowych w Polsce oraz na terytoriach jej wschodnich sąsiadów³.

Zdecydowanie najczęściej podmiotem badań geograficznych są tzw. mniejszości tradycyjne, historyczne, od wieków zamieszkujące w ramach państwa polskiego, będące swoistym reliktem wielonarodowej Rzeczypospolitej (Żydzi, Niemcy, Ukraińcy, Białorusini, Litwini, Ormianie, Rosjanie, Czesi, Słowacy, Łemkowie, Tatarzy, Romowie, Karaimi). Mniejszości te, w wyniku II wojny światowej oraz polityki władz komunistycznych uległy bardzo istotnym przeobrażeniom terytorialnym, ilościowym, instytucjonalnym, społecznym i kulturowym. Niejednokrotnie zamieszkiwane przez nie regiony zostały podzielone granicami państwowymi, a ludność objęta akcjami przesiedleńczymi o różnej skali, natomiast poczucie odrębności narodowej było osłabiane asymilacyjną polityką władz, prowadzoną w ramach budowania społeczeństwa monoetnicznego. Wszystkie te elementy przyczyniają się do naturalnego skupienia dociekliwości naukowej na tych narodowościach.

Natomiast rzadziej podmiotem badań są tzw. mniejszości regionalne, a raczej etniczno-regionalne, określane także mianem „mniejszości postulowanych”. Często są one postrzegane (oraz badane i opisywane) nie w kategoriach narodowych, a wyłącznie etnograficzno-kulturowych, co współcześnie jest anachronizmem. Od początku XXI w. mamy do czynienia w Polsce z silnym wzrostem aspiracji politycznych i narodowych – skorelowanym z bardzo dynamicznym wzrostem liczebności i różnorodności – grup regionalnych, co pokazują m.in. wyniki spisów powszechnych z 2002 oraz 2011 roku. Ślązacy i Kaszubi, mimo że wielokrotnie liczniejsi od wszystkich tzw. mniejszości tradycyjnych oraz aktywniejsi pod względem organizacyjnym, społecznym i politycznym od większości spośród nich, nadal zdecydowanie rzadziej są obiektem zainteresowania naukowców zajmujących się problematyką narodowościową. Wydaje się, że jedną z głównych przyczyn jest utrzymująca się niechęć do ich postrzegania i definiowania także w kategoriach narodowych, a tym samym

---

³ M.in.: Eberhardt P., 1996, *Między Rosją a Niemcami*, Warszawa; Kowalski M., 1999, *Kulturowe uwarunkowania stosunków polsko-litewsko-białoruskich* [w:] Kitowski J., (red.) *Problematyka geopolityczna Europy Środkowej i Wschodniej*, nr 18, s. 77-88; Barwiński M., 2012, *Stosunki międzypaństwowe Polski z Ukrainą, Białorusią i Litwą po 1990 roku w kontekście sytuacji mniejszości narodowych*, *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*, nr 1, s. 139-166; M. Kowalski, 2013, *Ludność polska w wieloetnicznych regionach Litwy, Łotwy i Białorusi*, *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*, nr 2, s. 205-238; Barwiński M., Leśniewska K., 2014, *Sytuacja mniejszości narodowych w Polsce i na Litwie – studium porównawcze*, *Przegląd Geograficzny* (2014), t. 86, z. 4, s. 441-465; Leśniewska K., 2014, *Współczesna sytuacja mniejszości polskiej na Łotwie – ujęcie geograficzno-polityczne*, *Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 17 (2014), s. 235-250;

włączaniu w nurt badań dotyczących struktury narodowościowej Polski. Intensyfikacja badań grup etniczno-regionalnych (zwłaszcza Ślązaków i Kaszubów), dotycząca ich rzeczywistych aspiracji narodowych i politycznych (a nie tylko aspiracji niektórych liderów), genezy i przejawów autoidentyfikacji, stosunku do państwa polskiego, a także potencjalnego zagrożenia ruchami o charakterze separatystycznym i izolacjonistycznym, jest jednym z głównych wyzwań przed którym stoją geografowie zajmujący się problematyką współczesnego zróżnicowania narodowościowego Polski⁴.

W marginalnym stopniu prowadzi się badania nad tzw. nowymi mniejszościami, czyli coraz liczniejszymi grupami, będącymi rezultatem migracji ekonomicznych (rzadziej politycznych) z państw postradzieckich oraz azjatyckich i afrykańskich (głównie Wietnamczyków, Czeczenów, Arabów, Hindusów, Chińczyków). Rozwinięcie tego typu badań jest bardzo istotne, zwłaszcza dlatego, że społeczności te, w odróżnieniu od mniejszości tradycyjnych oraz regionalnych, z reguły są całkowicie odmienne kulturowo i społecznie, izolowane i najczęściej nie zintegrowane z większością społeczeństwa, co niejednokrotnie przyczynia się do powstawania konfliktów i utrwalania negatywnych stereotypów, a ich rzeczywista lub potencjalna obecność w polskim społeczeństwie wywołuje coraz większe emocje.

W geograficznych badaniach dotyczących struktury narodowościowej, badania empiryczne zdecydowanie dominują nad teoretycznymi. Z nielicznych geograficznych opracowań teoretycznych, na szczególną uwagę zasługują propozycje typologii mniejszości narodowych i ludności pogranicza⁵ oraz koncepcje metodologii badań mniejszości narodowych i religijnych w specyfice polskich uwarunkowań badawczych⁶.

Regiony wielokulturowe

Regiony wielokulturowe, to z reguły obszary graniczne położone na skrajach dwóch lub więcej ekumen narodowych. Stanowią one mieszaną ludność autochtoniczną i napływową o różnym pochodzeniu (osadnicy, kolonizatorzy, uciekinierzy, przesiedleńcy), pochodzący niekiedy z odległych krajów, choć najczęściej z państw sąsiednich. Ludność napływowa z

---

⁴ Janicki W., 2009, *Minority recognition in nation-states – the case of Silesians in Poland*, [w:] Drobik T., Sumberova M. (red.), *Modern Human Geographical Thought*, Cambridge Scholar Publishing, s. 155-184.

⁵ Koter M., 1993, *Geographical classifications of ethnic minorities*, [w:] Gosar A. (red.), *Geography and ethnicity*, Geographica Slovenica, No. 24, Ljubljana, s. 123–138; Koter M., 1995, *Ludność pogranicza – próba klasyfikacji genetycznej*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica, 20, Łódź, s. 239–246.

⁶ Sobczyński M., Grabowska E., 1993, *Metodologiczne problemy badania mniejszości narodowych i religijnych*, Geopolitical and social problems of the former socialistic countries; Sobczyński M., 2012, *Interakcja „badacz – podmiot badania” w studiach nad mniejszościami narodowymi w Polsce*, Studia z Geografii Politycznej i Historycznej, nr. 1, s. 95-112.

reguły zamieszkuje taki region od wielu pokoleń, bardzo rzadko są to nowi imigranci. Regiony te są wewnętrznie bardzo zróżnicowane. Mogą składać się z przedstawicieli kilku narodów, grup etnicznych lub kulturowych o różnym pochodzeniu, poziomie rozwoju społecznego i gospodarczego, a także statusie politycznym. Grupy te mogą zajmować własne niewielkie terytoria lub żyć w rozproszeniu. Ich wzajemne kontakty mogą mieć charakter pokojowego współżycia lub wrogich konfliktów. Wszystkie regiony wielokulturowe mają charakter dynamiczny. Ich struktura etniczna i specyfika kulturowa zmienia się zależnie od wielu czynników i procesów demograficznych, społecznych, ekonomicznych, politycznych⁷.

Oczywiste jest, że zarówno ukształtowane historycznie regiony wzajemnego „wymieszania się” kilku sąsiadujących narodów lub grup etnicznych, jak i obszary masowej współczesnej imigracji ekonomicznej, muszą w efekcie stać się wielokulturowe. Jednak zachodzi pomiędzy nimi bardzo wyraźna różnica, która można określić jako „wielokulturowość autochtonów” oraz „wielokulturowość gości”.

Specyficznym typem wielokulturowości – którą należy inaczej badać oraz inaczej o niej nauczać – są regiony gdzie w konsekwencji różnorodnych, często wielowiekowych procesów historycznych (różnego rodzaju akcji osiedleńczych, migracji, zmian granic, ekspansji politycznej i gospodarczej poszczególnych państw), kształtowało się społeczeństwo wielokulturowe. Ludność napływowa tak długo i wyraźnie kreowała krajobraz kulturowy, etniczno-wyznaniowy, gospodarczy, polityczny tych regionów, tak mocno „wrosła” w jego historię, geografę i gospodarkę, że możemy mówić o „wielokulturowości autochtonów”, gdzie wszystkie narodowości, zarówno lokalne, jak i napływowe, są współcześnie „u siebie”.

Oczywiście w takich regionach zróżnicowanie społeczne, kulturowe, ekonomiczne, pomiędzy ludnością napływową i miejscową było początkowo bardzo wyraźne. Różnice społeczne były pogłębiane poprzez charakter osadnictwa, ponieważ ludność autochtoniczna (głównie wiejska), różniła się zdecydowanie od napływowej (z reguły miejskiej), tak pod względem zawodowym, ekonomicznym jak i poziomu wykształcenia. Współżycie społeczne w tego typu regionach rzadko miało charakter partnerski. Z reguły grupa dominująca, zwłaszcza pod względem ekonomiczno-kulturowym, nie zawsze liczebnym, narzucała swoją kulturę narodom autochtonicznym, np. Niemcy na Śląsku, Pomorzu i Mazurach, Polacy na kresach wschodnich, Włosi i Turcy na Bałkanach, Węgrzy na Słowacji i w Rumunii⁸.

---

⁷ Koter M., 2003, *Multicultural border regions of Europe – forms of ethnic composition and process of their differentiation*, *Region and Regionalism*, No. 6 (2003), vol. 1, s 13-22.

⁸ Chlebowczyk J., 1983, *O prawie do bytu małych i młodych narodów*, Warszawa-Kraków; Babiński G., 1997, *Pogranicze polsko-ukraińskie*, Kraków; Koter M., 1997, *Kresy państwowe – geneza i właściwości w świetle doświadczeń geografii politycznej*, [w:] Handke K. (red.), *Kresy – pojęcie i rzeczywistość*, s. 9-52, Warszawa.

Jednocześnie miała ona ogromny wpływ na rozwój społeczny i gospodarczy tych obszarów, a z biegiem czasu doszło do daleko posuniętej integracji społeczno-kulturowej, zarówno pomiędzy poszczególnymi narodowościami, jak i integracji z państwem zamieszkania. Do tego dochodziło osadnictwo narodów przez wieki żyjących w diasporze, a także mających ogromny wpływ na kreowane życia społecznego, gospodarczego i kulturalnego regionów zamieszkania, głównie Żydów i Ormian. Tego typu regiony wielokulturowe są współcześnie powszechne w Środkowej i Wschodniej Europie, m.in. na Bałkanach, w Polsce, Rumunii, Słowacji, na Ukrainie, Białorusi, Litwie, Łotwie.

Natomiast zupełnie innym typem wielokulturowości, są regiony koncentracji imigrantów ekonomicznych, typowe dla współczesnych krajów wysoko rozwiniętych, zwłaszcza Ameryki Północnej i Zachodniej Europy. Są one przestrzennie silnie zatowarowane, często ograniczone do „dzielnic etnicznych” w wielkich miastach. Można ją określić jako „wielokulturowość gości”, ponieważ ludność napływowa, pochodząca z reguły z zupełnie odmiennych kręgów kulturowych, często nawet po upływie kilku pokoleń, nadal zachowuje daleko posuniętą odrębność oraz niechęć do integracji w państwie osiedlenia. Także w bardzo ograniczonym zakresie angażuje się w życie społeczne i polityczne danego kraju. Społeczności te, zarówno przez samych siebie, jak i przez „autochtonów” są odbierane i traktowane jako „zewnątrzni goście”.

Tego typu regiony wielokulturowe, zdecydowanie rzadziej są przedmiotem badań geograficznych, wyjątkiem są pojawiające się pierwsze prace dotyczące polskich imigrantów w Wielkiej Brytanii⁹, a wcześniej nieliczne opracowania dotyczące współczesnej sytuacji Polonii w USA i Meksyku. Natomiast obszary wielokulturowe kształtowane przez mniejszości narodowe w Polsce (m.in.: Podlasie, Śląsk, Warmia i Mazury, Małopolska, Podkarpacie) czy przez ludność polską na Litwie, Łotwie, Białorusi, Ukrainie, są pod względem społeczno-geograficznym wszechstronnie badane i opisywane.

Szczególnym przykładem regionu wielokulturowego, bardzo popularnym w badaniach geograficznych, jest pogranicze. Jest ono rozumiane jako strefa, obszar przejściowy pomiędzy dwoma lub kilkoma państwami, względnie narodami. Sytuacja taka pojawia się najczęściej w konsekwencji wielokrotnych historycznych zmian przynależności politycznej danego

---

⁹ M.in.: Grabowska-Lusińska I., Okórski M., 2008, *Migracja z Polski po 1 maja 2004 r., jej intensywność i kierunki geograficzne oraz alokacja migrantów na rynkach pracy krajów Unii Europejskiej*, CMR Working Papers, vol. 33; Kubal A., 2012, *Cultural Diversity and Law: Socio-Legal Integration: Polish Post-2004 EU Enlargement Migrants in the United Kingdom*, Ashgate Publishing Group.

terytorium, wymieszania się ludności w wyniku procesów osadniczych, krzyżowania się wpływów politycznych. Najczęściej są one rozpatrywane w aspekcie przestrzennym oraz społeczno-kulturowym.

Pogranicze zazwyczaj (choć nie koniecznie) obejmuje obszar położony po obu stronach granicy państwowej, jest rozdzielone granicą. Od charakteru tej granicy, jej funkcji, zależy jakość i intensywność przenikania elementów kultury. Gdy granica jest barierą, to pogranicza po obu jej stronach różnicują się, ulegają kulturze własnych centrów. Natomiast gdy granica jest, lub staje się przepuszczalna, otwarta, obszary pogranicza upodabniają się, ulegają kulturowemu i społecznemu wymieszaniu.

Jednak nie każde pogranicze musi być bezpośrednio związane z przebiegiem granicy państwowej. Można wyróżnić, pod względem kontaktu społeczno-kulturowego, pogranicza wewnętrzne i zewnętrzne. Pierwsze z nich występują w obrębie danego państwa, pomiędzy przedstawicielami dwóch lub więcej narodów. Najczęściej są to tereny zamieszkiwania mniejszości narodowych lub etnicznych oraz ich kontaktów z większością. Typowym obszarem pograniczy wewnętrznych jest Polska wschodnia i północno-wschodnia. Pogranicza zewnętrzne występują na terenach nadgranicznych sąsiadujących państw. Kształtują się one w konsekwencji otwarcia granic i kontaktów pomiędzy przedstawicielami sąsiednich narodów. Mają bardzo różną formę – od kontaktów rodzinnych, poprzez międzyetniczne, aż po formy instytucjonalne, takie jak np. Euroregiony¹⁰.

Na obszarze pogranicza w konsekwencji stykania i mieszania się rozmaitych społeczeństw, charakteryzujących się odmiennymi tradycjami kulturowymi oraz różnymi systemami wartości, dochodzi do powstania „kultury pogranicza”, o specyficznych cechach, licznych zapożyczeniach, bardzo różnorodnej. W warunkach długotrwałego przenika kultur formułuje się również nowy typ człowieka, określanymi czasami jako „człowiek pogranicza”, kształtowany przez co najmniej dwie kultury, a nawet dzielący życie kulturalne, tradycje i wartości dwóch lub czasami kilku społeczności. Stosunkowo częstym zjawiskiem jest poczucie przynależności równocześnie do dwóch narodów lub zmiany własnej przynależności narodowej oraz występowanie zjawiska dwu- lub wielojęzyczności¹¹. Kształtują się również nowe formy społecznej tożsamości, nowe „całości kulturowe”, powstają społeczności pogranicza wraz z ich odrębną kulturą, np.: Ślązacy, Mazurzy, Warmiacy, Poleszacy. Na pograniczach, zwłaszcza pomiędzy ludnością pokrewną kulturowo, dominuje poczucie

---

¹⁰ Barwiński M., 2002, *Pogranicze w ujęciu geograficzno-socjologicznym – zarys problematyki*, Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica, nr 4, s. 11-23.

¹¹ Sadowski A., 1995, *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*, Białystok; Nikitorowicz J., 1995, *Pogranicze. Tożsamość. Edukacja międzykulturowa*, Białystok.

tożsamości regionalnej, autochtonicznej, powstaje kategoria ludności, która, bez względu na obiektywną przynależność narodową, określa się jako „tutejsi”. Zjawisko takie występuje również współcześnie na obszarze Polski, wśród części mieszkańców Podlasia, Warmii, Mazur, Kaszub, Śląska¹².

Pojęcie pogranicza najczęściej rozpatrywane jest w ujęciu geograficzno-historycznym, ale można je rozszerzyć także na sferę kulturowo-symboliczną¹³. Bardzo często przestrzeń współczesnego kontaktu grup narodowościowych nie jest związana z historycznymi obszarami zamieszkiwania tych społeczności. Niejednokrotnie granice i pogranicza są wyznaczone symbolicznie, głównie w oparciu o zróżnicowanie kulturowe. Tego typu pogranicza występują współcześnie głównie w wieloetnicznych miastach, w których różne narodowości tworząc własne dzielnice, swojego rodzaju getta, wytwarzają współcześnie granice, jak i pogranicza kulturowo-etniczne. Podobna sytuacja pogranicza, gdzie nie występuje historyczna łączność z zamieszkiwanym obszarem ale mamy do czynienia z podobną problematyką jak na „typowych” pograniczach, istnieje m.in. na pograniczach pomiędzy Polakami a przesiedloną na tereny północnej i zachodniej Polski ludnością ukraińską i łemkowską, lub też pomiędzy ludnością rodzimą a wszelkiego typu imigrantami (np. ludność turecka w Niemczech, arabska we Francji, hinduska, pakistańska, polska w Wielkiej Brytanii).

Dziedzictwo kulturowe

W Polsce – oraz w wielu innych państwach – bardzo liczne są przypadki przerwania ciągłości wielokulturowości danego regionu. Jednak zawsze (lub prawie zawsze) pozostają materialne ślady przeszłości. Niejednokrotnie są one bardzo ważnym elementem historii, tożsamości, identyfikacji miasta, regionu, państwa. Dlatego przy badaniu wielokulturowości należy uwzględnić także to co otrzymaliśmy w spadku – wielokulturowe dziedzictwo. Zwłaszcza, że niekiedy jedynym świadectwem występowania na danym obszarze np. mniejszościowych grup narodowościowych, etnicznych, językowych lub wyznaniowych, często mających wielowiekową tradycję współkształtowania danego regionu lub miasta, są

---

¹² M.in.: Sakson A., 1990, *Mazurzy – społeczność pogranicza*, Poznań; Sadowski A., 1995, *Specyfika wschodniego pogranicza*, [w:] *Wschodnie pogranicze w perspektywie socjologicznej*, s. 9-11; Barwiński M., 2005, *Współczesne stosunki narodowościowo-religijne na Podlasiu*, [w:] Majakowski M., Wojakowski D. (red.), *Granice i pogranicza nowej Unii Europejskiej*, Kraków, s. 172-194

¹³ Babiński G., 1994, *Pogranicze etniczne, pogranicze kulturowe, peryferie. Szkic wstępny problematyki*, [w:] *Pogranicze. Studia społeczne*, t. IV, s. 5-28.

współcześnie tylko relikty ich materialnej kultury. Najczęściej są to zabytki architektury – zamki, pałace, kamienice, świątynie, cmentarze, fabryki.

Z uwagi na specyfikę polskiej historii do regionów w których koncentrują się geograficzne badania dotyczące dziedzictwa kulturowego należy zwłaszcza Śląsk i Pomorze z relikdami kultury niemieckiej, Polska południowo-wschodnia z bogatym dziedzictwem żydowskim, ukraińskim i łemkowskim oraz Podlasie z wyraźnymi śladami bytności białoruskiej, tatarskiej, żydowskiej, litewskiej i rosyjskiej. Wśród prac geograficznych istotne miejsce zajmują także opracowania dotyczące roli mniejszości narodowych w organizacji przestrzeni miejskiej oraz związanego z ich obecnością dziedzictwa kulturowego, szczególnie liczne w łódzkim ośrodku geograficznym, z uwagi na specyficzny przebieg rozwoju Łodzi jako miasta przemysłowego, określanego jako „miasto czterech kultur” – polskiej, żydowskiej, niemieckiej i rosyjskiej, co do dzisiaj jest widoczne w jej krajobrazie kulturowym¹⁴. Tego typu badania geograficzno-historyczne dotyczą także reliktdów wielowiekowej polskiej obecności na dawnych wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej, szczególnie w granicach współczesnej Litwy, ale także Ukrainy, Białorusi i Łotwy¹⁵.

Wielokulturowość w akademickiej edukacji geograficznej

Na Uniwersytecie Warszawskim oraz Jagiellońskim podjęto badania dotyczące zróżnicowanych etnicznie i kulturowo regionów pogranicza w dydaktyce geografii i edukacji regionalnej, a także szkolnictwa mniejszości narodowych w Polsce.

Aktualne badania geograficzne dotyczące wielokulturowości w edukacji koncentrują się głównie na edukacji międzykulturowej na pograniczach¹⁶ oraz znaczeniu edukacji

---

¹⁴ M.in.: Liszewski S., 1991, *Rola społeczności żydowskiej w organizacji przestrzeni miejskiej Łodzi* [w:] Liszewski S., Puś W. (red.) *Dzieje Żydów w Łodzi 1820-1944. Wybrane problemy*, Łódź; Rykała A., 2003, *Dziedzictwo materialne Żydów w krajobrazie kulturowym województwa łódzkiego*, [w:] Orłowska E., Klementowski J., (red.), *Kulturowy aspekt badań geograficznych. Studia teoretyczne i regionalne*, Wrocław; Koter M., Kulesza M., Puś M., Pytlas S. (red.), 2005, *Wpływ wielonarodowego dziedzictwa kulturowego Łodzi na współczesne oblicze miasta*, Łódź; Kulesza M., Łapa M., Walicki J. (red.), 2010, *Rola wspólnot wyznaniowych w historii miasta Łodzi*, Łódź;

¹⁵ M.in.: Eberhardt P., 1998, *Polska ludność kresowa. Rodowód, liczebność, rozmieszczenie*, Warszawa; Rykała A., 2009, *Z ziemi ukraińskiej do polskiej – dziedzictwo religijne Kresów Rzeczypospolitej w przestrzeni współczesnej Polski* [w:] Franz M. (red.) *Od Zborowa do NATO (1649-2009). Studia z dziejów polsko-ukraińskich*, Toruń; Kowalski M., 2010, *Wileńszczyzna – region pogranicza polsko-litewsko-białoruskiego* [w:] Szerląg A. (red.) *Wileńszczyzna małą ojczyzną*, Wrocław, s. 65-89; Leśniewska K., Barwiński M., 2011, *Vilnius Region as a Historical Region, Region and Regionalism*, No. 10 (2011), vol. 2, s. 91-104.

¹⁶ M.in.: Awramiuk-Godun A., 2008, *Pogranicza kulturowe w nauczaniu geografii Polski*, *Prace i Studia Geograficzne*, t. 39, Warszawa, s. 35-42; 2009, *Pogranicze kultur: percepcja "własnego regionu" przez uczniów a edukacja regionalna*, Warszawa; 2010, *O potrzebie uwzględniania tematyki dotyczącej miast pogranicza w edukacji geograficznej* [w:] *Miasto w edukacji geograficznej*, Kielce; 2011, *Zróżnicowanie kulturowe Polski a kształcenie geograficzne*, [w:] Cudowska A., *Kierunki rozwoju edukacji w zmieniającej się przestrzeni społecznej*, Białystok, s. 595-602.

międzykulturowej w kontekście integracji Polski z państwami Unii Europejskiej¹⁷, a także nauczania o mniejszościach narodowych i szkolnictwa dla mniejszości etnicznych, zwłaszcza Romów¹⁸. Ponadto w geograficznych ośrodkach akademickich zlokalizowanych w regionach wielokulturowych (m.in. Kraków, Katowice, Lublin, Gdańsk) lub prowadzących szeroko zakrojone badania z zakresu geografii politycznej (m.in. Łódź, Warszawa) powszechne są wykłady, konwersatoria i ćwiczenia terenowe dla studentów, dotyczące różnych aspektów wielokulturowości, zarówno w ujęciu regionalnym, jak i globalnym.

Istotnym wkładem geograficznego środowiska akademickiego w upowszechnianie wśród uczniów szkół średnich wiedzy o własnym regionie, w tym o jego specyfice kulturowej, było włączenie się naukowców w przygotowanie i opracowanie „podręczników wiedzy o regionie dla liceów”. Ich pojawienie się na początku XXI w., zostało spowodowane dwoma głównymi czynnikami – wprowadzeniem w 1999 r. reformy administracyjnej, która dzieliła Polskę na 16 dużych województw oraz reformą szkolnictwa, która w nowym programie nauczania kładła nacisk na nauczanie zintegrowane, m.in. nauczanie regionalne. Podręczniki „wiedzy o regionie” w swoim założeniu miały dotyczyć poszczególnych nowych województw traktowanych jako regiony geograficzno-historyczne i przekazywać uczniom całą interdyscyplinarną wiedzę o regionie zamieszkania. Obok szeregu informacji dotyczących specyfiki geograficznej, gospodarczej i ludnościowej, podręcznik zawiera także wiadomości dotyczące historycznie ukształtowanej wielokulturowości danego województwa, jej przyczyn, uwarunkowań i konsekwencji¹⁹.

Wielokulturowość w szkolnych podręcznikach geograficznych

We współczesnej edukacji szkolnej realizowanej według nowej podstawy programowej, nauczanie o wielokulturowości skupia się na jej trzech aspektach²⁰:

- zróżnicowanie kulturowe ludności świata
- wielokulturowe skupiska imigrantów w krajach wysokorozwiniętych

---

¹⁷ M.in.: Piróg D., 2008, *Rola edukacji międzykulturowej w przygotowaniu dzieci i młodzieży polskiej do funkcjonowania w przestrzeni Unii Europejskiej* [w:] A. Zduniak, T. Smal (red.) *Edukacja XXI wieku Edukacja bez granic – mimo barier*, Poznań, 62-73; 2008, *Uwarunkowania poziomu otwartości kulturowej polskiej młodzieży akademickiej wobec wybranych narodów Europy* [w:] E. Orłowska (red.) *Kultura jako przedmiot badań geograficznych*, Wrocław, 29-44; 2007, *Edukacja międzykulturowa w polskiej szkole – stan, potrzeby oraz wyzwania (rozważania teoretyczne i wyniki badań)*. [w:] W. Osuch (red.) *Wybrane problemy edukacyjne i kulturowe niektórych mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce i Europie*, Kraków, 32-40.

¹⁸ M.in.: Świętek A., Kurek S., Osuch W., Rachwał T., 2014, *Jak edukować dzieci romskie? Propozycje dla nauczycieli w zakresie kształcenia rromskiej mniejszości etnicznej*., Kraków.

¹⁹ M.in.: Koter M., Liszewski S., Suliborski A., 2000, *Łódź i region Polski Środkowej*. Podręcznik wiedzy o regionie dla liceów, wyd. Łódzkie Towarzystwo Naukowe.

²⁰ Na podstawie podręczników do geografii dla szkół średnich, wydawnictwa Nowa Era (seria „Oblicza geografii”) oraz wydawnictwa PWN (seria „Geografia dla maturzysty”).

- historycznie ukształtowana wielokulturowość Polski

Tematyka wielokulturowości zdecydowanie najczęściej pojawia się w rozdziałach dotyczących geografii ludności, a szczególnie jej zróżnicowania rasowego, etnicznego, językowego, religijnego. Jest ona z reguły bogato ilustrowana przykładami z egzotycznych państw Azji, Afryki i Ameryki Łacińskiej. Dużo miejsca poświęca się przyczynom oraz konsekwencjom (zarówno pozytywnym, jak i negatywnym) szeroko pojętego zróżnicowania kulturowego oraz przenikania kultur, podkreślając znaczenie tolerancji i szacunku dla innych obyczajów i wierzeń. Za czynnik najmocniej wpływający na wielokulturowość uważa się zróżnicowanie wyznaniowe, kładąc nacisk na wpływ poszczególnych religii na życie społeczne i gospodarcze. W aspekcie geograficznym, przestrzennym, wielokulturowość świata jest ukazana i omówiona na przykładzie dziewięciu „kręgów kulturowych” (cywilizacyjnych) wyodrębnionych przez Huntingtona. Niestety brak jest krytycznej analizy tego bardzo zgeneralizowanego i kontrowersyjnego „podziału świata”.

Problematyka wielokulturowych skupisk imigrantów w krajach wysoko rozwiniętych (Ameryka Północna, Zachodnia Europa, niektóre kraje Zatoki Perskiej) pojawia się w podręcznikach przy omawianiu współczesnych migracji, jako jeden z jej istotnych aspektów. Obszernie są przedstawione czynniki intensyfikujące migrację oraz jej pozytywne i negatywne konsekwencje, zarówno dla krajów imigracyjnych, jak i emigracyjnych.

Natomiast wielokulturowość w odniesieniu do Polski jest rozpatrywana wyłącznie poprzez omówienie zróżnicowania narodowo-etnicznego i wyznaniowego mieszkańców. Autorzy podręczników przypominają historyczne uwarunkowania przekształcenia Polski z kraju wielonarodowego w monoetniczny, podają liczebność i rozmieszczenie tzw. tradycyjnych mniejszości zamieszkujących współcześnie Polskę, przytaczają główne cechy etniczno-terytorialne aktualnej struktury wyznaniowej, zwracają uwagę na wielowiekową obecność tych mniejszościowych społeczności na ziemiach polskich.

Z kolei w dziale „ludność Polski”, migracje zewnętrzne, które bezpośrednio wpływają na intensyfikację wielokulturowości, są omawiana wyłącznie w kontekście emigracji Polaków do USA i Zachodniej Europy, nasilonej zwłaszcza po akcesji do Unii Europejskiej, natomiast w podręcznikach nie wspomina się o rzeczywistym oraz potencjalnym napływie imigrantów do Polski.

Wnioski

Jedną z konsekwencji nasilających się procesów gospodarczej globalizacji, politycznej integracji oraz międzykontynentalnych migracji jest upowszechnienie wielokulturowości. Poszczególne społeczeństwa są i będą coraz bardziej wielokulturowe.

Polska jest specyficznym przykładem państwa, które w swojej historii ma niezwykle bogate tradycje jednego z najbardziej wielokulturowych i jednocześnie tolerancyjnych oraz otwartych na „innych” państw europejskich, którego współczesność cechuje homogeniczność narodowo-religijna i niechęć dużej części społeczeństwa (a także ugrupowań politycznych) do imigrantów, zwłaszcza z poza europejskich kręgów kulturowych.

Ta specyfika widoczna jest także w przedstawionym powyżej krótkim zarysie badań geograficznych dotyczących wielokulturowości oraz jej obecności w edukacji geograficznej. Zdecydowana większość poruszanej tematyki badawczej dotyczy reliktywów dawnej polskiej wielokulturowości – niewielkich liczebnie i silnie zintegrowanych z polskim społeczeństwem mniejszości narodowych, etnicznych, regionalnych i wyznaniowych, dziedzictwa kulturowego świadczącego o bogatej i dumnej historii ziem polskich oraz ciągle żywej, dzięki skupiskom polskiej mniejszości, obecności kultury i tradycji polskiej na dawnych kresach wschodnich. Można ją określić jako „wielokulturowość sentymentalną” (wewnętrzna, historyczna, tradycyjna, autochtoniczna, regionalna). Natomiast całkowicie jest marginalizowana problematyka „wielokulturowości imigrantów” (zewnętrznej, współczesnej, napływowej), która jest od dziesięcioleci – a zwłaszcza aktualnie – ważną tematyką badawczą, publicystyczną i polityczno-gospodarczą na obszarze Unii Europejskiej, której Polska jest członkiem od ponad dekady.

Tę samą zależność widać w szkolnej edukacji geograficznej, która wielokulturowość w Polsce pokazuje przez pryzmat współcześnie niewielkiego, ale istniejącego od stuleci, zróżnicowania narodowo-religijnego, migracje poprzez wyjazdy Polaków do pracy w Wielkiej Brytanii, a społeczeństwa o innym kolorze skóry i wyznające religie niechrześcijańskie umiejscawia w odległych, egzotycznych krajach.

Takie postrzeganie wielokulturowości w polskiej geografii jest w dużym stopniu zrozumiałe, z jednej strony ze względu na historyczne i kulturowe znaczenie tzw. tradycyjnych mniejszości, a z drugiej strony z powodu nieatrakcyjności naszego kraju jako państwa osiedlenia dla imigrantów ekonomicznych z Bliskiego Wschodu i północnej Afryki.

Zdecydowana większość zamieszkujących współczesną Polskę mniejszości narodowych, etnicznych i regionalnych jest częścią historycznego, kulturowego i politycznego dziedzictwa Rzeczypospolitej, jest świadectwem dawnej złożoności i różnorodności Polski, częścią jej

historii, terażniejszości i – należy mieć nadzieję, że także – przyszłości. Należą do mniejszości, które mimo że „inne”, odrębne pod względem tożsamości narodowej, językowej czy wyznaniowej, są „u siebie”, z wszelkimi wynikającymi z tego prawami i obowiązkami.

Mimo pewnych różnic, są one silnie zintegrowane ze społeczeństwem polskim, według integracji rozumianej „jako branie udziału w życiu większości i współtworzeniu kultury większości bez porzucania własnych wzorów”²¹. Nie są to grupy izolowane w rozumieniu geograficznym, politycznym, społecznym, kulturowym lub gospodarczym. O powszechnych, zwłaszcza w socjologii, modelach integracji grup mniejszościowych można mówić m.in. wobec muzułmanów w zachodniej Europie, Romów w Środkowej Europie, ewentualnie Wietnamczyków w Polsce, ale z pewnością nie wobec mieszkających w Polsce np. Niemców, Ukraińców, Białorusinów, Żydów, Litwinów, Ślązaków czy Kaszubów.

Mimo to Polska, choć z pewnością w stopniu dużo mniejszym niż zachodnia Europa, nie uniknie dalszej, postępującej wielokulturowości, gdyż żadna z mniejszości w całości nie wyemigruje, ani całkowicie się nie zasymiluje. Wcześniej czy później zwiększy się także napływ imigrantów z pozaeuropejskich kręgów kulturowych. Fale legalnej czy nielegalnej imigracji nie ominą Polski. Merytoryczne i mentalne przygotowanie społeczeństwa polskiego na tę „wielokulturowość imigrantów”, wolne zarówno od populizmu, jak i tzw. politycznej poprawności, jest dużym wyzwaniem, nie tylko dla geografów, ale także socjologów, politologów, historyków. Zwłaszcza, że zarówno w społeczeństwie, jak i wśród części polityków, dominuje obawa przed napływem do Polski muzułmańskich uchodźców i imigrantów ekonomicznych, pomimo że aktualnie, z powodu ich niechęci do osiedlania się w tej części Europy, jest to sytuacja czysto hipotetyczna.

Dlatego też, dalsze prowadzenie społeczno-geograficznych badań wielokulturowości oraz szersze wprowadzanie jej do edukacji geograficznej jest niezbędne, zarówno z powodu kultywowania polskich tradycji różnorodności społecznej, jak i rosnącego znaczenia narodowości wywodzących się z całkowicie odmiennych kultur, a zwłaszcza dynamicznych przekształceń geopolitycznych, ludnościowych i cywilizacyjnych coraz szybciej zmieniających Europę, a wraz z nią i Polskę.

---

²¹ Budyta-Budzyńska M., 2010, *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, Warszawa.